

- Coperta I: Reprezentare mitologică (Rothenburg ob der Tauber, 1791, Germania).
- Coperta IV: Covor cu motive de descendență renașcentistă, decorat, pe bordură, cu perechi de nuntași pe cai (Sardinia, Italia).

Titlul original: *Storia del folklore in Europa*,
Universale Scientifica Paolo Boringhieri, Torino, 1971.
© Universale Scientifica Paolo Boringhieri.

Editura SAECULUM I.O.
ISBN 973-642-059-0

© Toate drepturile pentru versiunea românească sunt rezervate
Editurii SAECULUM I.O.

GIUSEPPE COCCHIARA

ISTORIA FOLCLORISTICII EUROPENE

Europa în căutare de sine

Traducere din limba italiană de
Michaela Șchiopu

Editura SAECULUM I.O.
București, 2004

rămâne în permanență viu în sânul poporului, cu poporul și în popor. O poezie a literaților va ajunge cu mare greutate în popor, oricât de simplă ar fi, fiindcă ea are, după cum spune Sokolov, școlile ei din care și în care este învățată. Și chiar dacă va ajunge, ea nu va mai fi ca la început. Operele poezilor, ale personalităților poetice, ale cântăreților sau naratorilor, nu sunt studiate, va adăuga Sokolov, doar pentru a stabili o tradiție ci și ca produse artistice.

Nu vrem să negăm, și ar fi absurd să negăm – de aici și valoarea cercetărilor lui Meier – că literatura populară ar fi asemeni unui filon subteran al literaturii culte. Sau viceversa. E o greșeală să considerăm poporul ca o parte închisă în sine însăși. Când literatura cultă a devenit populară – când motivele primei re trăiesc în cea de a doua –, ea, după cum bine a intuit Görres înaintea altora, uită de izvorul său și este parte a unei literaturi specifice care se revendică de la sine. Așa cum poezia de artă nu trebuie căutată într-o înnobilitate a poeziei populare, și nici aceasta nu este o degradare a primei, tot așa când poezia populară devine poezie cultă, aulică, adică de reflecție, ea nu mai rămâne populară. Și viceversa. Nu e vorba de a nega o formă în favoarea celeilalte, ci de a le acorda o viață concretă amândurora. Poezia populară și poezia de artă, adică reflexivă, – având în vedere că și poezia populară poate fi poezie de artă – pot fi considerate ca două linii paralele, care chiar când par a converge una spre cealaltă sfârșesc mereu prin a rămâne despărțite.

Bédier le refuzase celor umili, poezilor populari, darul poeziei. Filologia și critica estetică li-l recunosc acum în unanimitate. În timpul acesta îmi răsună în urechi rugăciunea lui Gorki: „Culegeți folclorul, studiați-l, prelucrați-l“. E adevărat că folclorul, parte inseparabilă a istoriei civilizației și culturii, nu este considerat în ziua de azi mereu ca istorie (în ciuda exemplului dat de Huizinga și Bloch). Și tot atât de adevărat este că istoria folclorului e aproape neglijată cu totul de istoria istoriografiei europene din care face parte. Dar aceste atitudini de neîncredere, să le numim așa, dacă sunt menite să dispară, nu fac, și nu pot face altceva, pentru cei care se ocupă de aceste studii, decât să îndemne la continuarea operei predecesorilor, cărora le revine meritul de a fi netezit și construit calea, deschizându-ne tuturor un nou drum.

CUPRINS

Prefața lui Giuseppe Bonomo...	5
Premisă...	9
Prima parte. LA IZVOARELE UNUI NOU	
UMANISM: STUDIUL POPOARELOR	17
Capitolul I. „Descoperirea sălbaticului“	18
1. O nouă provincie a cunoașterii	18
2. Sălbaticul ca document istoric	19
3. Sălbaticii și <i>Eseurile</i> lui Montaigne	21
4. Un folclorist etnograf: Lescarbot	23
5. Dialog între un huron și un european, sau polemica politico-socială a baronului de La Hontan	24
6. „Lecția“ sălbaticului	25
7. De la <i>Oroonoko</i> la <i>Robinson Crusoe</i>	27
8. Despre intrarea mitului bunului sălbatic în conștiința europeană	29
Capitolul II. Mesajul Orientului	30
1. Străinii ca Simboluri	30
2. Orientul ca pepinieră de energii, idealuri și religii	31
3. „Dumnezeu aparține Orientului, Dumnezeu aparține Occidentului“	32
4. Turcul și Persanul dau lecții Europei	33
5. Egiptul, izvor de tinerețe	34
6. Poveștile cu zâne și Orientul	36
7. <i>O mie și una de nopți</i>	38
8. Noi și orientalii: diferențe și asemănări	39
Capitolul III. Europa între religie și superstiție	41
1. Lupta împotriva erorii	41

2. Reforma și comparația între miraculosul creștin și miraculosul păgân	42
3. <i>Malleus Maleficarum</i> și literatura demonologică	43
4. Bodin și vrăjitoarele	45
5. Premergători ai Iluminismului: Browne	46
6. Bekker și Thomasius	48
7. Deismul și religia naturală	49
8. Teologism folcloric	51
Capitolul IV. Eroarea în lumina rațiunii	53
1. Un precursor al folclorului european: Bayle	53
2. Superstiția ca element al puterii	54
3. Fontenelle și <i>Histoire des oracles</i> a sa	55
4. Caracterul oracolelor	57
5. <i>Origine des fables</i> : o contribuție la istoria erorilor anticilor	58
6. <i>Origine des fables</i> : cu precădere un incunabul etnografic	60
7. Basmele sunt simple fantezii?	61
8. Istorismul și antiistorismul la Bayle și Fontenelle	63
Capitolul V. Întâlniri ale popoarelor și civilizațiilor	65
1. Se naște o lume nouă: Montesquieu și Voltaire, istorici ai omenirii	65
2. <i>Lettres Persanes</i> și polemica lor	66
3. Despre metoda comparativă la Montesquieu	68
4. <i>L'Esprit des lois</i>	69
5. Voltaire și fanatismul	70
6. Voltaire și sălbăticii	73
7. Voltaire și lumea orientală	74
8. De la cercetarea spiritului națiunilor la deosebirea dintre burghezie și popor	75
Partea a doua. CĂUTAREA „ORIGINILOR“ ÎNTRE ILUMINISM ȘI PREROMANTISM	77
Capitolul VI. Omul și istoria...	78
1. Spre o nouă „știință a obiceiurilor“	78
2. Lafitau și lucrarea sa <i>Moeurs des sauvages américains</i>	80

3. Etnografie și istorie	82
4. <i>Știința Nouă</i>	83
5. Vico și lumea primitivă	85
6. La origini, poezia	88
7. Vico, națiunile barbare și cele civilizate	90
8. <i>Antiquitates</i> ale lui Muratori	91
Capitolul VII. Natură, civilizație și progres	93
1. Rousseau și apologia sălbaticului	93
2. Noi și primitivii	95
3. Tradiția populară ca factor uman și național	97
4. Goguet și originea umanității	99
5. O nouă fenomenologie religioasă: fetișismul	101
6. Boulanger și dezvăluirea antichității	103
7. Formele și spiritul sărbătorilor	105
8. Ideea de progres ca element filosofic	107
Capitolul VIII. Revolta poeziei	108
1. Gustul pentru popular și rolul mediator al lui <i>Ossian</i>	108
2. Semnificația și valoarea unei „glume“	109
3. <i>Ossian</i> și descoperirea unei noi „lumi poetice“	110
4. În căutarea poeziei populare	112
5. <i>Reliques</i> ale lui Percy	114
6. Apare moda baladelor	115
7. Despre importanța lor în istoria gustului poetic	117
8. Locul Angliei în istoria Preromantismului	118
Capitolul IX. Poezie și tradiție...	120
1. „Primitivul“ în propria casă	120
2. Muralt și Haller	121
3. Bodmer și folclorul Elveției	123
4. Poezie și sentiment național	124
5. Descoperirile lui Bodmer	125
6. Opera istoriografică a lui Möser	126
7. J. Müller și culoarea locală	129
8. Rolul mediator al istoriografiei elvețiene în istoria folclorului european	130
Capitolul X. Herder sau despre umanitate	133
1. Mitul despre sufletul națiunilor	133

2. Despre „primitivismul“ lui Herder	134
2. Limbă și națiune	136
4. Poezia ca poezie populară	138
5. Vocile popoarelor	139
6. Voci ale lui Dumnezeu	141
7. <i>Ideen</i> și semnificația lor	142
8. Umanitatea revoltată	144

Partea a treia. FOLCLORUL CA INSTRUMENT AL POLITICII ȘI AL DEMNITĂȚII NAȚIONALE ÎN ROMANTISM 147

Capitolul XI. Umanitatea Germaniei...	148
1. „Comoara umanității“	148
2. Novalis, Evul Mediu german și <i>Märchen</i>	149
3. Tieck și literatura germană veche	151
4. Poezia din <i>Minnelieder</i>	152
5. Romantism și antichitate clasică	153
6. F. Schlegel, între Orient și Occident	155
7. A. W. Schlegel și poezia populară	156
8. Romantism și Germanism	158

Capitolul XII. De la cosmopolitism la naționalism	160
1. „Națiunea“ politică	160
2. Arnim, Brentano și <i>Wunderhorn</i>	161
3. Bazele unei literaturi populare educaționale	163
4. Görres, sau despre poezia populară	165
5. Babbo Jahn, între Rousseau și Fichte	167
6. Savigny și „fabrica de legi“	170
7. Valoarea școlii și a dreptului cutumiar	172
8. <i>Volk</i> ca organism uman și umanitar	174

Capitolul XIII. Frații Grimm	176
1. Miracolul poeziei populare	176
2. Poezie, epopee și istorie	178
3. <i>Kinder-und Hausmärchen</i> și tonul literaturii populare	180
4. O operă ieșită dintr-o eroare metodologică	182
5. Poevestirile populare devin epopee națională	183
6. Poezie, drept și mitologie	185
7. <i>Grammatik</i>	186

8. Patriotismul fraților Grimm	187
Capitolul XIV. Întoarcerea la origini	190
1. Aspecte ale Romantismului englez: Wordsworth și Coleridge	190
2. Scott folclorist și romancier	192
3. Aspecte ale Romantismului francez: reîntoarcerea la natură și la omul natural	193
4. De la Doamna de Staël la Fauriel	195
5. Franța și <i>romencero</i> al său	198
6. Aspecte ale Romantismului italian: de la <i>Scrisoarea semiserioasă a lui Grisostomo</i> la <i>Vechi romante spaniole</i>	199
7. Tommaseo și folclorul italian	202
8. Naționalism, priorități și misiuni	203
Capitolul XV. Învățămintele folclorului	205
1. Aspecte ale Romantismului în Rusia	205
2. Lecția lui Danilov	206
3. De la Pușkin la Glinka	209
4. Folcloriști cehi și polonezi	210
5. Karadjici și poezia sârbo-croată	212
6. Nașterea <i>Kalevaeli</i>	214
7. Despre folclorul țărilor scandinave	215
8. Învățămintele romantice ale folclorului: „a gândi în europeană“	217

Partea a patra. FOLCLORUL ÎNTRE FILOLOGIE ȘI ARTĂ ÎN TIMPUL POZITIVISMULUI 219

Capitolul XVI. În „laboratorul“ lui Max Müller	220
1. Valoarea lumii ariene	220
2. Pozitivismul lui Müller	222
3. Interpretări lingvistico-mitologice ale mitului	222
4. Limbajul generator de mituri	224
5. La izvoarele religiei	226
6. În lumea magică a foclorului	227
7. Critici și polemici la adresa lui Müller	229
8. Importanța învățămintelor sale	231
Capitolul XVII. Pe urmele lui Benfey	234
1. India ca dogmă	234

2. <i>Panchantantra</i> și originea indiană a basmelor	235
3. Teoria istorico-orientalistă a lui Benfey	237
4. Răspândirea și crearea povestirilor populare	238
5. Köhler, Landau și Cosquin	239
6. Geneza școlii istorice ruse: Miller și Veselovski	241
7. Școala finlandeză și metoda istorico-geografică	244
8. Instrumente de lucru	246
Capitolul XVIII. În lumea romanică	248
1. Nașterea filologiei romanice. De la Diez la Paris	248
2. Naționalitate și literatură franceză	249
3. Originea epopeei franceze și teoria cantilenelor	251
4. Rajna, cercetător al izvoarelor	254
5. Bédier și Franța secolului al XI-lea	256
6. <i>Fabliaux</i> și <i>Légendes épiques</i>	258
7. Există o „memorie populară”?	259
8. Bédier între Romantism și Antiromantism	260
Capitolul XIX. Viața folclorului literar	262
1. De la Child la Nigra	262
2. <i>Cântecele populare din Piemont</i>	263
3. Arii de difuzare și centre de iradiere	265
4. Rubieri și <i>Istoria poeziei populare italiene</i>	267
5. Poezia populară și poezia tradițională în concepția lui Rubieri	269
6. D'Ancona	270
7. Comparetti	272
8. Poezia și nuvelistica populară	274
Capitolul XX. Lecția lui Pitré	277
1. Credința în popor	277
2. Operele principale ale lui Pitré: Biblioteca „Arhiva”, <i>Curiozitățile</i>	279
3. Folclorul ca istorie în concepția lui Pitré	281
4. Poezia populară ca problemă	282
5. Purtători și creatori de folclor	284
6. Despre originea basmelor și a ghicitorilor	286
7. Unitatea folclorului	288
8. Pitré și metoda comparatistă	290

Partea a cincea. ȘCOALA ANTROPOLOGICĂ ENGLEZĂ ȘI INFLUENȚA EI ASUPRA STUDIILOR DESPRE TRADIȚIILE POPULARE

Capitolul XXI. Tylor și <i>Primitive Culture</i>	294
1. Antropologia ca „discurs despre om”	294
2. Premisele școlii antropologice engleze	295
3. „ <i>Homo sapiens</i> ” ca natură	296
4. Supraviețuirea superstiției	298
5. Supraviețuiri și renașteri	299
6. Mitologie și religie	301
7. Animismul, copilăria religiei?	303
8. Naturalism și istorism la Tylor	305
Capitolul XXII. Sub semnul animismului...	307
1. Filologie clasică, etnologie și folclor	307
2. Mannhardt și <i>Monumenta mythica Germaniae</i>	308
3. Culte și ritualuri agrare	311
4. Naturalism și istorism la Mannhardt	313
5. De la <i>Cité antique</i> la <i>Psyche</i>	314
6. Usener	316
7. Dieterich	318
8. Obiceiul și cultul religios al vieții	319
Capitolul XXIII. Frazer, avocatul diavolului	321
1. Opera lui Frazer	321
2. Pe urmele Regelui Pădurii	323
3. Principiile magiei formulate de Frazer	325
4. Totemismul ca magie	327
5. Folclorul în concepția lui Frazer	329
6. Magie și religie	331
7. „Căutarea altor elemente primordiale”	333
8. Influențe și sugestii ale operei lui Frazer	335
Capitolul XXIV. Primitivul din noi	336
1. Lang și metoda folclorului	336
2. Basmе, mituri și obiceiuri	338
3. În căutarea credinței primitive	339
4. Etnologia teologică	340
5. Hartland și studiile sale despre povestiri	342
6. Nuvelistica și tradiția	343

7. A. B. Gomme și jocurile de copii	345
8. L. B. Gomme, teoretician al folclorului	347
Capitolul XXV. Eternitatea folclorului...	349
1. Etnologi englezi ai filologiei clasice	349
2. Reinach și religiile	350
3. Reinach și școala antropologică engleză	353
4. Ultimul clasic al acestei școli: Marett	354
5. Conceptul de preanimism	356
6. Supraviețuirea și judecata istorică	357
7. Valoarea individului în etnologie	359
8. Marett contra Reinach	361

Partea a șasea. ASPECTE ALE FOLCLORULUI ÎN ULTIMII CINCIZECI DE ANI 363

Capitolul XXVI. Bătălia istoriei...	364
1. Școala istorico-culturală	364
2. Un precursor: Ratzel	365
3. <i>Method</i> a lui Graebner	366
4. Filologia etnologică	368
5. Interpretări etnologice	369
6. Părintele Schmidt, etnolog și istoric al folclorului	370
7. Credința în Ființa Supremă	372
8. Școala antropologică engleză și școala istorico-culturală	373

Capitolul XXVII. Între istorie și sociologie	375
1. Opera lui Van Gennep	375
2. Folclor și biologie	376
3. Folclor fără istorie	378
4. Individ și colectivitate în gândirea lui Van Gennep	379
5. Ritualuri și secvențe	380
6. Van Gennep și metoda cartografică	381
7. Van Gennep istoric al folclorului francez	383
8. Merite și neajunsuri ale teoriilor sale	384

Capitolul XVIII. Apologia folclorului...	386
1. Saintyves și Modernismul	386
2. Folclorul între naturalism și istorism	387

3. Faptele de folclor și comparația	388
4. <i>Paganitas</i>	390
5. Religia ca magie	391
6. Folclorul biblic	392
7. <i>Les Contes de Perrault</i> : cea mai fascinantă carte a lui Saintyves	394
8. Folclorul și dogma frăției omenеști	395
Capitolul XXIX. Criza unei poetici	397
1. Ucenicia lui Benedetto Croce	397
2. Croce folclorist	399
3. Poezia populară și poezia de artă	401
4. Din nou despre prelucrarea populară	401
5. Barbi folclorist	403
6. Filologie fără estetică	405
7. Menéndez Pidal	406
8. Poezia populară și poezia tradițională în concepția lui Menéndez Pidal	408
Capitolul XXX. Poetica unui mit	410
1. Meier și <i>Rezeptionstheorie</i> a sa	410
2. Esența poeziei populare	411
3. Naumann și valorile culturale decăzute	413
4. Izvoarele „sistemului” său	414
5. Respingeri	415
6. Rugăciunea lui Gorki	417
7. Folclorul poetic în concepția lui Sokolov	419
8. Popor și cler	421

Capitolul I

„Descoperirea sălbaticului“

1. O nouă provincie a cunoașterii

Prin descoperirea Americii, în Europa ia naștere un nou umanism, în care alături de studierea lumii clasice se înscrie și cea a popoarelor și civilizațiilor îndepărtate. Este cu precădere vremea omului primitiv, care nu mai este căutat pe linia descendenței din Adam și ca atare legat de ideea păcatului originar, precum în Evul Mediu și chiar în Renaștere, ci prin pădurile îndepărtate ale Americii, unde stăpânirea plină de asprime a europenilor nu reușește să distrugă trăsăturile fundamentale ale celui ce va fi considerat de acum înainte, rând pe rând, *primitiv, barbar, sălbatic*.

Frazer observă, în prefața celei de a doua ediții din *Golden Bough*, că „descoperirea literaturilor antice a fost o revelație pentru umaniști, deschizându-le în fața ochilor o splendidă viziune a lumii antice, imposibilă de imaginat de călugărul medieval, nici măcar în vise, pe când stătea în umbra tăcută a mănăstirii, ascultând dangănul solemn al clopotelor“. Ei bine, viața popoarelor primitive, adaugă el, „ne dezvăluie privirii un studiu ce încearcă să ne familiarizeze cu religia și obiceiurile, cu experiențele și idealurile nu doar a două rase deosebit de înzestrate, ci ale întregii omeniri; ne permite să urmărim omul pe parcursul întregului său drum, în lenta și îndrăzneța sa înălțare. Așa cum pentru învățatul din Renaștere manuscrisele prăfuite ale trecutului însemnau nu doar o nouă hrană pentru gândirea sa, ci și un domeniu de studiu încă necercetat; tot astfel trebuie să identificăm în volumul mare de materiale ce provin la noi din toată lumea, o nouă provincie a cunoașterii, pentru a cărei afirmare se vor strădui nenumăratele generații de cercetători“.

În competiția – la care se referă Frazer –, descoperirea Americii, pe de o parte îi pune pe cronicarii și istoricii ei într-o poziție deosebită, căci scriitorii antichității nu avuseseră posibili-

tatea să scrie despre Indienii americani, pe de altă parte generează și alimentează un mit care va fi cât se poate de fecund în istoria culturii europene: mitul bunului sălbatic. Cei mai de seamă interpreți ai vieții indiene din America, cum au fost Pietro Martire, Jean de Léry și Bartolomé de Las Casas, nu se mulțumesc să-i apere doar pe primitivii americani, dezvinovățându-i de acuzațiile umilitoare în general, dar îi și laudă pentru virtuțile lor deosebite, punând semnul egalității – atenție – între *primitivitatea* și *bunătatea* lor. Aceasta este și trăsătura dominantă a nenumăratelor *Culegeri de călătorii*, editate în diferite limbi și pline de amănunte cât mai pitorești despre credințele, miturile și obiceiurile populațiilor americane, cât și în *Rapoartele din Noua Franță* sau în *Scrisorile pilduitoare* datorate misionarilor, dedicate, în mare parte, studierii popoarelor primitive. În felul acesta se naște un om primitiv ce întruchipa idealul însuși al omenirii, al unei omeniri însă mai bune decât cea în mijlocul căreia se trăia. Se naște, în același timp, o nouă provincie a cunoașterii, în care studiul popoarelor nu mai însemna o simplă curiozitate de savanți.

2. Sălbaticul ca document istoric

Primitivul devine în felul acesta un document. Un document istoric, de fapt. Ca atare, el va fi și un motiv al disputei. Călătorii, misionarii, istoricii indienilor din America, având la bază mai întotdeauna o cultură clasică, unul din elementele ce alcătuiesc unitatea însăși a civilizației occidentale, nu se mulțumesc să idealizeze popoarele îndepărtate pe care le descriu sau studiază – urmând tendințe atât de vii în antichitatea greco-romană de considerare a popoarelor îndepărtate ca necorupte de civilizație – ci îl înobilează pe eroul lor, *sălbaticul*, comparându-l cu grecii și romanii. Ei ne amintesc, după cum bine s-a observat, „de acei poeți ai epocii imperiale care înălțaseră laude vieții rustice și visaseră la o viitoare epocă de aur“. Cu o singură deosebire: pentru ei epoca de aur nu este un vis, ci o realitate. Nu vrem să spunem prin aceasta că mitul epocii de aur preconizat de epoca clasică ar coincide (cum crede Gottard) cu mitul bunului sălbatic. Vrem să stabilim doar un termen de comparație. Mitul bunului sălbatic, indiferent de antecedentele sale directe sau indirecte, ia naștere odată cu descoperirea Americii, odată cu etnografia sau mai bine spus cu acele tendințe geografico-politice ce pătrund în mod hotărât în istoria etnografiei moderne.

Nu trebuie să uităm, în acest sens, opera pe care a desfășurat-o în favoarea acestor tendințe unul din spiritele cele mai vii și mai pătrunzătoare de la sfârșitul secolului al XVI-lea,

Montaigne, cel care manifesta un interes profund nu doar pentru viața populară a națiunilor europene, dar și pentru cea a sălbaticilor.

El intuiește, de exemplu, problema poeziei populare pe care (atunci când e într-adevăr poezie) o consideră poezie de artă:

„Poezia populară are atâta grație și candoare încât poate fi comparată cu tot ce ne oferă mai frumos poezia de artă; după cum se vede în vilanelele din Gasconia și în cântecele importante de la națiunile care nu au habar de vreo știință și nici măcar de scriere“ (*Essais*, cartea I. cap. LIV).

El intuiește în special valoarea umană existentă la acele națiuni care, așa cum afirmă, nu au nici știință și nici scriere.

„Eu am avut – spune el – pe lângă mine un om, care petrecuse zece sau doisprezece ani în cealaltă lume descoperită în secolul nostru și unde Villegagnon s-a stabilit pe un pământ numit de el Franța Antarctică“. Și după ce observă că sarcina fiecărui scriitor este de „a scrie ceea ce știe și atât cât știe“, își aruncă săgețile împotriva „arogantei națiunilor civilizate“.

„Consider că la națiunea această (adică cea braziliană) nu există nimic barbar sau sălbatic, după câte mi s-a relatat, în afară de faptul că barbar înseamnă pentru toată lumea ceva în afara obișnuinței tale. Căci noi nu avem alt termen de comparație pentru adevăr și rațiune decât ceea ce vedem și gândim conform obiceiurilor și părerilor din țara în care trăim și care înseamnă pentru noi religia perfectă, politica perfectă, modalitatea perfectă de folosire a lucrurilor. Îi considerăm pe ei (brazilienii) sălbatici, la fel cum numim sălbatic fructele crescute spontan în natură: de fapt sălbatic ar trebui să le numim pe cele transformate artificial de noi și întoarse de la natura lor primară. Acelea sunt vii și viguroase prin calitățile și proprietățile lor naturale, pe care noi le-am transformat și denaturat după bunul plac al gustului nostru corupt“ (*Essais*, crtea I, cap. XXXI).

Tabloul schițat de Montaigne acelor sălbatici este sugestiv și poetic. „Unul din bătrâni – observă el – dimineța, înainte de a începe să mănânce cu toții, ține o predică comună în colibă, trecând pe la fiecare și repetând de mai multe ori aceeași îndrumare... El recomandă două lucruri doar: să aibă curaj în fața dușmanilor și să-și iubească femeile“. Pare un tablou biblic. La urmă comentează unul din cântecele lor, fie asemănând unele imagini cu o poezie anacreontică, fie observând și „limbajul dulce, al cărui sunet plăcut amintește de terminațiile grecești“. Acestea sunt sentimentele cu care Montaigne se apropie de lumea primitivilor. Ca o concluzie a celor scrise adaugă:

„Spunea Epicur că la fel cum lucrurile sunt aici așa cum le vedem noi, tot așa în diferite alte lumi, ele vor fi după cum sunt văzute. Și oare nu avem noi destule exemple, astăzi, de asemănări și similitudini între această lume nouă a Indiilor occidentale și cea a noastră? Luând în considerare tot ceea ce am aflat despre mersul acestei civilizații, adeseori m-am minunat să văd cum se regăsesc, la mare distanță de timp, un număr atât de mare de opinii populare fantastice și de credințe sălbaticе. Spiritul omenesc este un mare producător de miracole“ (*Essais*, cartea a II-a, cap. XII).

În felul acesta, Montaigne întărește și dă un nou relief metodei comparatiste, introducând în circuitul culturii europene o mărturie care pe atunci exista doar în cărțile de călătorii sau în istoriile popoarelor îndepărtate. S-a spus că Montaigne, de fapt, privește spre lumea primitivilor cu o nuanță de humor. Dar humorismul său nu-i lovește mai degrabă pe contemporanii săi decât pe sălbaticii vremii? Și *cealaltă lume*, cum o numește el, nu înseamnă pentru el o sensibilitate nouă și rafinată?

3. Sălbaticii și „Eseurile“ lui Montaigne

Atunci când Montaigne s-a interesat de primitivi, de acești *homines Dei recentes*, el s-a lăsat atras de farmecul unei opere care marchează un pas decisiv în domeniul etnografiei: *Histoire d'un voyage fait en la terre du Brésil, autrement dite Amérique*, povestită de Jean de Léry în 1568. Acesta nu se mulțumește, cum făcuse Martire (cărui îi datorăm *Decades de Orbe Novo*, publicată între 1511 și 1530, o lucrare de prim ordin printre expunerile contemporane despre descoperirea Americii), să observe că indienii americani trăiesc mulțumiți cu ce le oferă natura, dar merge mai departe: îi dezvinovățește de toate acuzațiile ce începeau să apese tot mai mult asupra lor, și, deși cercetările sale se limitează la Brazilia, recunoaște că sălbaticii săi nu sunt mai puțin barbari decât suntem noi adesea, și nu ezită să-i apostrofaze pe europenii civilizatori, folosind imprecățiile înseși ale unui sălbatic: „Sunteți nebuni de legat. Vă sunt oare necesare atâtea bogății, vouă, copiilor voștri sau celor ce vor veni după voi? Pământul care v-a hrănit nu le va da și lor destulă hrană?“

Atitudinea lui Léry e la fel de impetuoasă și eroică ca și cea a lui Las Casas, care, departe de a fi atât de pornit încât să-și justifice ura pentru aproape (adică pentru spanioli) prin dragostea pentru străini (adică indienii americani), este mai degrabă un luptător ce nu ezită să-și tulbure contemporanii, dezvăluindu-le ce fel de civilizație aduc ei unor popoare care nu au deloc nevoie de ea. *Historia de las Indias* scrisă de el, apărută între 1552 și

1561, este opera unui anticuceritor care nu scapă nici o ocazie pentru a elogia viața sălbaticilor americani pe care îi vede, ca și Léry, ca niște oameni *răbdători, pricepuți, ascultători, harnici, drepecți*, etc. Cuceritorii spanioli, dornici să-i aducă pe indienii americani la condiția de sclavi, nu vedeau cu ochi buni această operă a misionarilor. Într-o cunoscută scrisoare din 1555, fratele Bartolomé de Las Casas spune că „*encomendadores* își justifică tirania cu scuza că îi învățau pe indienii *encomendados* să recite avemaria”. Și adaugă: „Ne putem imagina ce înțelegeau oamenii aceia care nu știau dacă avemaria înseamnă lemn sau piatră, ceva de mâncat sau de băut”.

Montaigne, deși se folosește de opera lui Léry, se află mai degrabă pe linia lui Martire care îi apără și el pe sălbatici, dar numai pentru ceea ce ei ne pot învăța. Polemica referitoare la cucerirea și exploatarea sălbaticilor din America se atenuează la el devenind o contemplație senină, un fel de evaziune și o soluție, în același timp, amândouă situate pe terenul politico-social propriu lumii occidentale.

„Pe sălbatici îi conduc legile naturale, nu atât de degenerate ca ale noastre. Au atâta puritate încât uneori îmi pare rău că nu s-a știut mai demult de ele, pe timpul când existau oameni care ar fi putut să le aprecieze mai mult decât noi. Îmi pare rău că Licurg și Platon nu le-a cunoscut, căci am impresia că ceea ce noi vedem prin experiență la aceste națiuni (adică printre sălbaticii din America) depășește nu doar tot ce s-a descris în poezie pentru înfrumusețarea epocii de aur și tot ce au inventat poeții pentru a imagina o condiție umană fericită, cât și concepția și inspirația însăși a filosofiei: ei nu și-au putut închipui o inocență atât de pură și de simplă cum o cunoaștem noi prin experiență; nu au putut crede că societatea noastră se poate menține cu atât de puțină artificiozitate și de organizare umană. Există o națiune, i-aș spune lui Platon, la care nu întâlnești nici un fel de comerț, care nu cunoaște scrisul sau numerele, nici un nume de magistrat sau de conducător politic, care nu știe ce înseamnă adevăr, bogăție sau sărăcie, contracte, succesiuni, diviziuni, ocupațiile lor sunt întâmplătoare, oamenii trăiesc în comun, nu au haine, nu fac agricultură, nu știu de metale, de vin sau de cereale; necunoscute le sunt cuvinte precum minciună, trădare, prefăcătorie, lăcomie, invidie, calomnie, iertare” (*Essais*, cartea I, cap. XXXI).

Lumea primitivilor rămâne mereu la Montaigne cea a călătorilor și a misionarilor care reușiseră să ajungă până la indienii din America. Trebuie să notăm, însă, că natura pe care o concepe el nu seamănă cu cea, de exemplu, a lui Marsilio Ficino. Faptul

a fost observat de un prieten și discipol al lui Montaigne, Charron, când a afirmat cu tărie în cartea sa *De la Sagesse*, apărută în 1601, că *omul este bun de la natură*.

4. Un folclorist etnograf: Lescarbot

Deși în gândirea și în spiritul lui Montaigne persistă încă ideea clasică – transpusă deja la *cealaltă lume* – el este cel care închide secolul al XVI-lea. Dar polemica sa, sau mai bine spus meajul său (ce rezumă, indiferent de izvoare, experiența trăită de misionarii și călătorii ajunși printre indienii din America) va fi preluat întru totul de secolul următor, în timpul căruia confruntările dintre noi, oamenii civilizați, și sălbatici, noua achiziție a culturii europene, vor căpăta din ce în ce mai mult caracterul unei revolte politice și culturale.

Astfel, de exemplu, apare la Paris, în 1609, *Histoire de la Nouvelle France*, relatare a lui Marc Lescarbot, un bun poet dar și un avocat bizar. Principala sa preocupare este de a ne oferi un raport asupra „obiceiurilor din Noua Franță, în comparație cu cele ale popoarelor din vechime”, dar este oare această comparație un scop în sine? Pentru a descrie modul de gândire al sălbaticilor americani, ce le determină întreaga existență, felul de a se îmbrăca, viața familială, instituțiile în care sunt organizați, ritualurile și ceremoniile la care participă, Lescarbot apelează în mod constant la Herodot, la Pliniu și la Tertulian. Explicațiile sale sunt, oricum, extravagante. Un trib obișnuiește să ardă lucrurile și bunurile celui care moare. Iată o lecție pentru europenii zgârciți. Mai mult: Lescarbot nu se mulțumește să compara obiceiurile primitivilor cu cele ale grecilor și ale romanilor. El își întoarce privirea spre tradițiile populare din Gasconia. Și comparațiile acestea sunt făcute mai degrabă din amintire, fără consistență. Nu contează: opera sa este printre primele în care studiul popoarelor primitive este alăturat, deși cu timiditate, de cel al vugului aparținând națiunilor civilizate.

În stabilirea comparațiilor sale, Lescarbot se află în consonanță cu iezuiții. El îi compară pe primitivi cu grecii și romanii pentru a le conferi primilor un titlu de noblețe. Deși nu are preocupări teologice, și el insistă asupra comunității de origine dintre greci și primitivi, o teză pe care o susținuseră și o discutaseră în special iezuiții. Doar că atunci când avem impresia că Lescarbot ar vrea să ne conducă, prin idealizarea sălbaticului, într-o Arcadie manieristă, realizăm că de fapt comparația se stabilește între două lumi, a noastră și cea a sălbaticilor. În defavoarea primei, desigur. Vreți să știți, se întreabă el, de ce sunt

fericiți sălbatici și trăiesc cu adevărat în epoca de aur? Fiindcă ei nu știu ce înseamnă al meu și al tău. Noi europenii suntem veșnic în contradicție, toți, cu toate. La sălbatici, în schimb, armonia este factorul predominant al vieții. Spiritele europene sunt chinute de ambiție și deșertăciune: pe sălbatici nu-i roade acest vierme, și sunt fericiți.

Comparația dintre obiceiurile noastre și cele ale primitivilor este transferată de Lescarbot pe un plan social. Pe un același plan se va așeza, ca pentru a concluda un alt secol de experiențe căpătate în urma călătoriilor printre indienii din America, baronul de La Hontan: o fire violentă ca și Las Casas, dar la fel de bizară ca și Lescarbot.

5. Dialog între un huron și un european, sau polemica politico-socială a baronului de La Hontan

După ce a trăit timp îndelungat printre indienii din America – spirit aventuros, el a luptat chiar împotriva bravilor Irochezi – baronul de La Hontan se întoarce la Paris puternic marcat de farmecul unor țări îndepărtate unde dobândise o nouă conștiință culturală. Lucrările sale *Voyages* și *Mémoires*, apărute în 1708, oglindesc această stare de spirit. Sălbaticii săi sunt tot cei descriși de misionari, de Léry și în special de Lescarbot. Deschideți, de exemplu, *Nouveau voyage dans l'Amérique Septentrionale, comprenant plusieurs relations de différents peuples qui l'habitent*. Iată cum sunt înfățișați sălbaticii: „Trăiesc fericiți”; „Sunt un exemplu pentru noi”; „La ei nu există al meu și al tău”; „Trăiesc într-un fel de egalitate în consonanță cu sentimentele naturii”. Cărțile sale, care au trezit entuziasmul contemporanilor, sunt prelucrări ale unor investigații, bogate în detalii, voluminoase. Dar care este esența lor? Ne-o va spune Gueudeville în *Dialogues de Monsieur de la Hontan et d'un Sauvage dans l'Amérique*, publicate la Amsterdam în 1704. Sălbaticul adus în scenă de Gueudeville este un Huron care a vizitat Europa și e capabil prin urmare să o evoce în discuțiile purtate cu baronul. Un personaj imaginar, e adevărat: dar nu este el oare plăsmuit după *Voyages* și *Mémoires* scrise de interlocutorul său, de la care preia, fără îndoială, imaginile și raționamentele, entuziasmele și avântul?

Dialogul purtat de sălbatic cu baronul este viu, plin de mișcare, dramatic. Sunt abordate aici problemele cele mai arzătoare ale timpului, și deși nu sunt soluționate fiecare în parte, discutarea lor poate da semnalul unor noi speranțe. Ascultați. Europa se laudă că posedă, prin Biblie, o minunată pagină de umanitate. Sălbaticul îi contrapune religiile sale naturale, unde nu

există *impostură*, unde totul e clar, luminos. Europa se mândrește că posedă cea mai bună legislație din lume. Se amintește în acest sens de moștenirea romană. Prea bine: dar europenii au legi pe care nu le aplică. Sălbaticii nu au legi, în schimb au o morală naturală cu valoare de lege. O lege respectată. Europa are o civilizație? Care? Priviți-l pe european, va spune sălbaticul: e o mască de carnaval, îmbrăcat cu haine albastre, pălărie neagră, pană albă, panglici verzi. Sălbaticul în schimb e un efef în soare. Desigur: sălbaticul nu știe să citească. Dar el nu este expus în schimb atâtor necazuri. Morala: doar sălbaticii ne pot ajuta să redescoperim libertatea, dreptatea, egalitatea.

Omul naturii cu religiile și legile sale naturale, sălbaticul care discută cu baronul de La Hontan pare un absolvent al Sorbonei unde l-a citit pe Montaigne. Nu este un sălbatic, personajul său. Este un filosof elegant, care rezumă și dă un nou avânt idealurilor afirmate deja tot mai des în conștiința vremii, prin care se dorește cu disperare o lume mai bine alcătuită: cea care fusese imaginată de fapt în utopii, de la *Republica* lui Platon (de la care se hrănise gândirea lui Montaigne) la *Utopia* lui Thomas Morus, urmată ca schemă generală de *Dialogurile* lui Gueudeville. Mai târziu, în 1714, aceasta a tradus tocmai cartea lui Morus, care nu este doar o joacă ci un text de literatură religioasă, și unde sunt scoase în relief forța și noblețea religiei naturale (chiar dacă aceasta rămâne subordonată Revelației). *Republica* lui Platon, după ce a produs, așa cum observă Salvemini, „*Utopia* lui Morus, *Cetatea Soarelui* a lui Campanella, *Noua Atlantidă* a lui Bacon, continuase să servească ca model scrierilor de acest gen. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea *Istoria Sevarambilor* (1677) a lui Varaisse d'Alais, unele părți din *Telemac* de Fénelon și alte asemenea romane conțineau descrieri apologetice de țări care își datorau fericirea egalității economice și inexistenței proprietății particulare”. Urmează Gueudeville care altoiește pe acest trunchi în mod violent, cu ajutorul baronului de La Hontan, mitul bunului sălbatic din America.

6. „Lecția” sălbaticului

Descoperirea Americii aduce prin urmare o nouă viziune asupra lumii în mijlocul căreia se trăiește. Comparația dintre noi, oamenii civilizați, și indienii din America a pus, în cultură și politică, probleme pe care nu le mai ridicaseră alte popoare primitive. Iată: misionarii – prin cazul special al Părintelui Lejeune, autorul importantelor *Relations de ses voyages de 1632 à 1661* – fuseseră preocupați și în continuare se preocupau tot